

00873000), amelyet egy 18. századi bejegyzés állítása szerint Budán, 1868-ban találtak, midőn onnan a törököt a keresztény sereg kiűzte, vagyis a kötet története összekötődött Hunyadi Mátyás gyűjteményével, a *Bibliotheca Corviná*-val. Récsey Viktor idézett katalógusa (Nr. 34.) hitelesnek hiszi az állítást, Salgó Ágnes (PFK-INC 29) a Corvina szakirodalom alapján cáfolja a feltevést (nem látja igazolhatónak a 15. századi budai könyvtárhoz tartozást).

A kötetek többsége 19. századi könyvadoományokból került Pannonhalmára. Így a mostani katalógus mutatója alapján nem lehetne a régi pannonhalmi könyvtár történetét megírni. Mindezek ellenére számos, a magyar művelődéstörténet számára fontos személye egy-egy könyve dokumentált itt. Oláh Miklós (1493–1568), humanista esztergomi érsek, Nyéki Vörös Mátyás (1575–1654), költő, vagy Otrókóci Főris Ferenc (1648–1718), gályarabságot viselt, majd ez után katolizált kálvinista lelkész is szerepel az egykori tulajdonosok mutatójában. Ő mellett természetesen a pannonhalmi bencés közösség számos vezető személyisége.

A régi könyvek állományai minden könyvtár különös gonddal őrzött értékei. Katalógusuk szerepel a könyvtárak elektronikus katalógusaiban, az országos és európai szintű közös nyilvántartásokban is. Mégis, akkor igazán megismerhető egy-egy gyűjtemény értéke, ha gyűjteményi egységenként külön kötet katalógus formájában is megjelennek, kézbe vehetőek, a világon mindenütt hasonlóan készülő mutatókkal látják el ezeket. Az indexek olvasása olyan, mintha a könyvtár történetének levéltári dokumentumait olvasnánk. Beszédeselek, csak meg kell tudni hallani, mit mondanak.

MONOK ISTVÁN

Pápai Páriz Ferenc, A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-Kollégium alapítása és története, Kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése Rácz Emese, A latin szöveget fordította ... Imregh Monika, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016, 203 p.

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) halála 300. évfordulójára jelent meg egy, jelentős részében

máig kéziratban maradt írása. Évforduló, de ezen túlmenően sok-sok tanulság. Talán az első: napjainkban egyre fontosabb az, hogy nem szabad válogatni a múltból. Egyszer a teljes szöveget kell kiadni anélkül, hogy akár egy életműből, akár egyetlen műből bárki, utólag, fontosnak és fontosabbnak tartana részeket. Igen, mindig voltak az emberek társadalmában olyanok, akik „fontosabbnak”, „jelentősebbnek”, vagy éppen újkori demokráciánk arany-szabálya szerint „egyenlőbbnek” tartották és tartják magukat a másikkal. Ennek megfelelően a történelmet is ők látják „igazabbnak”, „valóságosabbnak”. Mindezt azért, mert a 21. század elején a forráskezelés unalmát elhessegetve egyszerűbb a történelmet pusztán „*memory history*”-vá degradálni. Aztán a „*political correctness*” nevében megfejelni azzal, hogy a „*citizen sciences*” az igazi demokratikus út: vagyis mindenki megalkothatja a maga történelmét is, és az azonos értékű azzal, amit a történészek írnak. Persze a válogatás lehet olyan kényszer is, amely alaposan indokolható. Szerencsésebb ekkor is úgy válogatni, hogy a már teljes szövegeként megjelent korpuszban követhető, ellenőrizhető legyen a válogatott anyag. Nagy Géza monumentális Pápai Páriz-kiadása (*Békességet magamnak és másoknak*, Bukarest, Kriterion, 1977) kapcsán sok indokot említhetünk, miért óriási jelentőségű az akár csak válogatott életmű bemutatása. A most kézbe vehető szöveg kiadása esetében azonban a válogatás – Nagy Géza csak szövegrészeket jelentetett meg a szóban forgó kéziratból – gyakorlatában a „kihagytuk a szövegrészeket, amelyeket nem tudunk elolvasni” (ráadásul jelöletlenül) ezek az indokok nem hozhatók fel. A mostani alkotói közösség – Rácz Emese, Imregh Mónika, Dóczy Őrs és az EME csapata – munkája tehát már csak ezért is ünnepelemző lenne. Vannak azonban további szempontok is, amelyek alapján fontos volt ez a kiadás.

A Szilágyi Sándor (1851), majd Lukinich Imre (1926) által szerkesztett *Nagyenyedi Albumok* szerzői, Vita Zsigmond, Jakó Zsigmond és Juhász István tanulmányai, könyvei nyomán azt gondolnánk, eleget tudunk a Nagyenyedi Református kollégium történetéről, diákjai-

ról, tanáiról. Hiszen ezek a szakemberek ismerték, és használták azokat a forrásokat, sőt, azokat az iskolatörténeti összefoglalásokat is, amelyek kéziratban maradtak napjainkig. Ezek a Kollégium történetének 1704-ig tartó szakaszát lényegében a most megjelent Pápai Páriz szövegre és az általa összegyűjtött forrásokra alapozták. Szigeti Gyula, Váradi Inczédi József, Vásárhelyi Tőke István, Huszti András, Bod Péter, és persze a legteljesebb kéziratossal az iskolatörténet szerzője, Herepey Károly (1840) is. Így egyes részei az enyedi orvosprofesszor munkájának mások történeti összefoglalásában már meg is jelentek 1730-tól kezdve, Bod Péter egyháztörténeti összefoglalásáig. Rácz Emese azonban ezt a történetet most módszeresen végig követte, és történetileg összefoglalta a Pápai Páriz-kézirat szöveghagyományát is. Eközben persze megírta az erdélyi felsőoktatás történetét is. János Zsigmond 1571-es szászsebesi egyetemalapítási kísérletével kezdve, a Bethlen Gábor-féle gyulafehérvári kollégiumon át az enyedi labancdúlásig. Majd a Pápai Páriz mű sorsát követve lényegében napjainkig tartó kitekintéssel egy kutatástörténeti fejezetet is kézbe vehetünk. Igazi európai történet ez. Úgy érte európai, ahogy – szerintem – az európaiság definiálható. Nem pusztán az eredeti szöveg, majd a mai tanulságok ismerhetők meg Rácz Emese kísérő tanulmányából, hanem a folyamat maga. A teljes hagyomány. Hogyan adta át egyik generáció a másiknak a szöveget, miként értelmezte mindig eltérő módon ezt a hagyományt az egyes történeti korokban élt szakember, és, ami a legfontosabb, miként épült és hatott a nagyenyedi szellemiség az erdélyi, a magyar és az európai művelődéstörténetben. Mert európaiságunk a teljes hagyományozás folyamatának ismeretén alapszik. Tudnunk kell honnan jöttünk, mikor, melyik korszakban, kiktől tanultunk, kik építették szellemünket, országunkat, és kikkel kellett vitakoznunk, küzdenünk.

Pápai Páriz már ebben a szellemben írta a maga kollégiumtörténetét. Az iskola jövedelmei éppúgy megismerhetők a szövegből, mint helyi mecénásai (főúri és polgári), távoli pártfogói, a tanárok, a főgondnokok személye, sze-

repük. A külföldi egyetemjárás szerepe kulcsfontosságú a történetben. A brandenburgi és az odera-frankfurti ösztöndíjak, azok alapítói, az erdélyi kálvinista egyház és értelmiség nagylelkű, generózus támogatói.

Külön felhívnam a figyelmet arra, hogy Rácz Emese a Kollégium jövedelmeiről, főgondnokairól, tanáiról – ide érve a gyulafehérvári történeti szakaszt is – olyan didaktikusan elrendezett, és filológiaiailag pontos ismeretanyagot közöl, ami a könyvet méltán helyezi az *Nagyenyedi Albumok* (1851, 1926), a Kollégium anyakönyvének a kiadásában (*Nagyenyedi diákok*, 1979), Vita Zsigmond és Jakó Zsigmond tanulmányköteti mellé könyvespolcunkra.

A kézirat fordítója, Imregh Monika nem egyszerű feladatot vállalt. Komoly gyakorlata van a 18. századi erdélyi latin fordításában, hiszen Bod Péter munkáját, az erdélyi románok egyháztörténetét is ő fordította (Gudor Bontoddal adták ki, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 2012). A Pápai Páriz szöveget, immáron a görög szövegbetétekkel együtt (ezeket Nagy Géza kihagyta az említett kiadásából) nem egyszerűen lefordította, hanem a barokk latin stílusról egy élvezetes tanulmányt is írt a szöveget elkísérendő. Az erdélyi ógörög–magyar szótár szerkesztői – ha ugyan valaha, valaki vállalkozik a *Magyarországi latinság szótára* után egy *Magyarországi ógörög nyelv szótárának* megteremtésére – sokat köszönhetnek majd ennek a tanulmánynak, hiszen több ógörög szónak speciális, művelődéstörténetileg sok tanulságot hordozó jelentését fejtette meg, és fejtette ki ezeket a tanulságokat. Emellett, Pápai Páriz Ferenc Csernátoni Pál halálára írt versét is elemzi. Nem csupán elemzi, de egy kis epitáfium történetét is olvashatunk e sírfelirat kapcsán. Műfaj történeti irodalmunk sokat gazdagodott, és nem mellesleg, a latin költő Pápai Páriz portréja is előtűnik áll ebben a tanulmányban.

Kulcsár Péter, élete végén, programot indított latin nyelvű történeti és művelődéstörténeti emlékeink magyarrá fordítására. Sok munkát elvégzett, de csak a kezdő lépésekre volt ez elegendő. Egyre világosabb azonban, hogy

a 18. századi latin történeti összefoglalások magyarra fordítása nélkül elvesznek számunkra ezek a szövegek. Márpedig nem lenne ildomos folyton olyan összefüggéseket „felfedezni” kora újkori irodalmunkról, történetünkéről, amelyeket már a 18. századi elődök világosan megírtak. Csak mi kényelemből vagy ismerethiányból ezeket nem ismerjük meg. A 18. század pedig sok fontos üzenetet hordoz a 21. század eleji magyarságnak. Akkor is, a török kiűzése után, egy nyugati birodalomba tagozódtunk. Külön Magyar Királyságként és Erdélyi Nagyfejedelemségként. Sok magyar főúr, értelmiségi látta akkor úgy, hogy hagyományink veszélybe kerültek, a modernizálás túl gyors, és a változtatni akarók a sanda szándékoktól sem mentesek: uralkodni akarnak rajtunk. Gazdaságilag, politikailag és aztán szellemileg. De ne feledjük: ma büszkéek is vagyunk arra, hogy a két hazában a használati írás mennyivel fejlettebb volt, mint a hágókon túli keleti területeken, vagy arra, hogy a nyugat-európai szellemi áramlatok befogadás-története, ha nagy késéssel ugyan, de folyamatos história. Voltak kényszerek, amelyek miatt mi archaikusabb szemléletűek maradtunk, mint a minket modernizálni, civilizálni akarók. És persze, az ókorban gyökerező erkölcsi normák nálunk talán tovább éltek, legalábbis említődtek, mint tőlünk nyugatabbra. Tegyük hozzá rögtön: Erdélyben még előbbek voltak ezek, mint például a nyugat-magyarországi megyékben. Ahogy Dankanits Ádám mondaná: a „hagyományos világ alkonya” később volt Erdélyben, mint Budán vagy Pesten.

Amikor mai dilemmáinkat nehezen éljük át, jó érzés ilyen könyvet kézbe venni. Látni, hogy más korokban nagyobb, vagy hasonló gondokkal küzdött a felelősen gondolkodó ember. Akkor is elmentek nyugatra tanulni, aztán valahogy nagyobb arányban visszajöttek, hogy itt is jobb legyen. Azoknak, akiknek a támogatásával elmehettek nyugatra. Az akkori orvos, mondjuk Pápai Páriz Ferenc, nem mondta, hogy „ennyiért nem vagyok hajlandó gyógyítani”. Egy Kollégium történetéből tehát sokat tanulhatunk, sok erőt nyerhetünk.

MONOK ISTVÁN

Makkai Béla, Határon túli sajtó – Trianon előtt, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2016, 209 p.

A napilapok helyzete még a hatalmilag kiegyensúlyozott demokráciákban sem könnyű, működésének biztosítékai, anyagi alapjai nemegyszer változékonyak. Emellett sokszor nehéz az egyetemes olvasóközönségre rátalálni. Bár egy-egy napilap előfizetői általában világnézeti, kulturális azonosságban/hasonlóságban alkotnak egységet, mégis egy előrelátó szerkesztőnek, szerkesztőségnek mindig gondolnia kell a példányszámnövelésre is, ami a megcélzott réteg, a potenciális olvasók igényeinek kitalálását, esetleg irányítását hozza magával. A napilapoknak tekintettel kell lenniük annak az államnak a belpolitikai viszonyaira, ahol megjelennek, a nyelvi különbségekre, ha az államalkotó nemzettel együttélő, más nyelvű közönségnek készülnek, valamint a cenzurális szabályzásra, ami valamilyen mértékben mindenhol jelen van.

Mindezek a körülmények fokozottan jelentkezhetnek olyan földrajzi területeken, ahol két vagy több nép él együtt, békében esetleg lapangó ellentétben.

A bukaresti, óromániai magyar nyelvű sajtó a 19. század hatvanas éveitől és a 20. elején elmentmondásos helyzetben létezett. Részben egy határokon átnyúló nemzet között, mellett jöttek létre a tárgyalt lapok, úgy, hogy olvasói a határ északi részén túl óshonosnak számítottak, csak attól délre bevándorlónak. Makkai Béla köte-e ennek az utóbbi népcsoportnak a napilapjait vizsgálja. Ezek szerkesztési elveit, azok változását legelsősorban a román belpolitikai viszonyok dinamikája és állandó vonásai befolyásolták. Emellett regionálisan erős volt az orosz tényező hatása. Ez a jelenlét a román belpolitikában időben változó hangsúlyt kapott, s míg a magyar lapok szerkesztői és olvasói történelmi okok miatt mindvégig elutasító álláspontot fogadtak el, addig a Regát anyanyelvű lapjainak oroszbarátsága nem kérdőjeleződött meg. Időről időre fellángolt és eltérő erősséggel, de mutatta magát a román társadalom idegeneket – tehát magyarokat is – elutasító felfogása. A közvéleményben szemében ugyanis a magyarság zsarnoki jellem-

vonásokkal rendelkezett – amit Ausztria táplált is. E negatív nemzetkaraktert az évszázados történelmi terhek mellett erősítette az Erdélyből átszármazott magyar szolgálók elzülése is. Ez persze részben gyökereit vesztt életük következménye volt, amit azonban a többségi társadalom könnyen általánosított. A magyar nyelvű lapok szerkesztőinek, szerzőinek mindezen túl sem volt egyszerű feladatuk: tekintettel kellett lenniük a helyi, az erdélyi és a budapesti politikai érdekekre, sok esetben azok különbözőségére; közleményeikben, híreikben lavírozni, egyensúlyozni kényszerültek emiatt. Az idegengyűlölet miatt hangsúlyozni kellett lojalitásukat, ami viszont sok esetben szembement a szükséges kritikai hanggal. A lapok elterjedési határa nem szűkült a Regátra, poltenciális olvasók voltak az erdélyi magyarok is. Mindezek következtében folyamatos magyar sajtómegjelenés helyett inkább szigetszerűen kiemelkedő megjelenésekről lehet beszélni, s a folyóirattörténet valójában a bukaresti, az óromániai magyar közösség speciális története is.

A szerző kötete elején fogalmi meghatározását adja a dualizmus kori „határon túli” magyarságnak, összevetve például a nyugati emigrációval, illetve röviden vázolja azt a forráshiányt – hiányzó lapokat, kéziratárri, levéltári dokumentumokat –, amelyekkel munkája közben találkozott. Általában a romániai levéltárakban a kisebbségekre vonatkozó dokumentáció hiányos, és a gyűjtőkörbe tartozó lapok egy része sem magyar könyvtárakban, sem a Román Akadémia Könyvtárában nem található. Ezért nem minden, az előszóban felsorolt napilap tárgyalására kerülhet sor.

De azért az 1860 és az 1918 közötti időszakot le lehet fedni, az elején hézagosaiban, a végén párhuzamosan megjelenő napilapokkal. A *Bukaresti Magyar Közlöny* néhány hónapig jelent csak meg, de ez idő alatt is szembesülnie kellett az idegengyűlölettel, amit a Dunai Fejedelemségek tárgyilagos és sokszempontú bemutatásával igyekeztek szerzői ellensúlyozni. A *Bukaresti Híradó* kitűzött céljainak egyike a magyar közvélemény tájékoztatása a román haza állapotáról, illetve a magyarságról terjesztett román vádak cáfolata volt. A kötet szerzője

ütközteti a lap egyes megállapításait az utókor ítéletével, kifogásolva a szerkesztés túlzott lojalitását. Ekkor, az 1876 és 1885 között fennálló lap idején jelentkezett erőteljesen a keleti kérdés, azaz a török birodalom és a cári Oroszország hatalmi konfliktusának, illetve az olasz egységnek a hatása. A krími háború idején a szerkesztőt éles oroszellenessége – szemben a román társadalom oroszszimpátiáival – veszélybe sodorta, 1877 nyarán menekülnie is kellett Bukarestből. Nem érdektelen a hazai nemzeti önismeret szempontjából mindazzal szembesülni, ahogyan a romániai közvéleményt befolyásoló román sajtó a magyarságról ekkor vélekedett. A bel- és külpolitikai változások egyébként is mindig ott hagyták nyomukat a romániai magyarság kulturális és vallási életén, erről is ismeretlen adalékok olvashatók a kötetben.

Egyszerre volt egymás – tágabb értelemben vett – folytatása és ellenlábasa a *Bukaresti Magyar Közlöny*, a *Bukaresti Közlöny*, valamint a *Romániai Értesítő*, amelyek a 19. század két utolsó évtizedében jelentek meg. Megismerésük – a többi mellett – többek között azért is fontos, mert ezeket nem éppen az értelmiségiek olvasták, hiszen legfőképpen nem ők vándoroltak munkát keresve Bukarestbe és környékére. Többnyire a társadalom kétkezi dolgozói, iparosai, kisegyszisztenciái voltak a magyar nyelvű lapok előfizetői – a nekik írt oldalak valamennyire mindig visszatükrözik elképzeléseiket és kívánságaikat. A náluk kisebb számú, óromániai magyar értelmiség, az igényesebb olvasói kör a budapesti, bukaresti, nyugati, nem ritkán idegen nyelvű lapokat olvasta. Viszont a jelenben olvasva a magyar lapokat, nyomasztó szembesülni az egymástól elhatárolódó magyar közösségek, csoportok személyes torzsalkodásaival, felekezeti ellentéteivel, amelyek ugyancsak megjelennek ezeknek a napilapok hasábjain – hiszen maguk a lapok is nem egy esetben a másik csoporttal szembeni hadviselés része voltak. A *Romániai Magyar Hírlap* (1900) történetének ismertetésekor a szerző ki is tér „a bukaresti magyarokat sújtó viszály” körülményeire.

Az új század első végétől pedig fokozódtak a társadalmi problémák anomáliái, a hazafiság, a nacionalizmus, a demokrácia, az

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

133. ÉVFOLYAM

2017

MTA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

4

TARTALOM

<i>Petneházi Gábor: Exemplum és prudentia. Jan Zamoyski [cenzúrázott] Kasszandra-levele</i> Báthory Zsigmondnak 1593-ból	381
<i>Gömöri György: Ifjabb Enyedi István külföldi tanulása és levele Sir Isaac Newtonhoz</i>	418
<i>Orbán János: Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáráról és gyűjteményeiről</i>	427

KÖZLEMÉNYEK

Fragment of the <i>Graduale Varadiense</i> at the Romanian Academy Library in Cluj (Kolozsvár) (<i>Adrian Papahagi</i>)	455
Szent Albanus magyar királyfi francia nyelvű legendája (<i>Vie de saint Albain, roi de Hongrie</i>) (<i>Seláf Levante</i>)	460
A <i>Bácsmegegy</i> ismeretlen első kiadása (<i>Torda István</i>)	466

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2016-ban (<i>Borvölgyi Györgyi</i>)	473
---	-----

SZEMLE

Concordantz des Alten und Neuen Testaments / von Pereny Petri und Augustin Hirschvogel, Nachwort von Imre Téglásy. – Egybecsengés az ó- és újtestamentumban / Perényi Péter, Augustin Hirschvogel, utószó Téglásy Imre, Páty, Hármashullám Kiadói Kft., cop. 2017 (<i>Ács Pál</i>)	500
A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár ősnymtatványai, Incunabula Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae (PFK-INC), Összeállította/composuit W. Salgó Ágnes, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2017 (Catalogi Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae, II) (<i>Monok István</i>)	503
Pápai Páriz Ferenc, A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-Kollégium alapítása és története, Kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel közzét teszi Rácz Emese, A latin szöveget fordította ... Imregyházi Monika, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016 (<i>Monok István</i>)	504
Makkai Béla, Határon túli sajtó – Trianon előtt, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2016 (<i>Buda Attila</i>)	506
SZÁMUNK SZERZŐI	509

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
és az Országos Széchényi Könyvtár.